

L'alteració demolingüística de les noves migracions: una oportunitat per a la llengua catalana?

Miquel Àngel Pradilla

Professor titular de la Universitat Rovira i Virgili
i membre de l'Institut d'Estudis Catalans i de la xarxa CRUSCAT

1. Preàmbul

Deixeu-nos dir d'entrada que no tenim una resposta sòlida a la pregunta que plantejem en el títol de la nostra intervenció. Constitueix, com és sabut, una de les grans qüestions que presenta l'agenda sociolingüística domèstica. I respon a la preocupació que ha suscitat la cada cop més evident crisi en els usos de la llengua catalana i la vinculació en termes de causa-efecte a la desorganització del nostre ecosistema lingüístic, ara molt més complex que fa una dècada.

Ara mateix ens manquen moltes dades —sobretot qualitatives— sobre el comportament comunicatiu de les noves migracions. Avançar en l'àmbit de la recerca serà fonamental per deixar de moure'ns en el terreny de l'especulació. Un terreny massa influenciable pel *parti pris* habitual dels investigadors, que sovint no acabem de diferenciar les expectatives personals —els desitjos dels qui som membres de la comunitat— de les dinàmiques comunicatives reals. Unes dinàmiques, tot siga dit de passada, massa sovint condicionades per les mateixes febleses sociojurídiques de la llengua catalana en el seu territori històric. Objectivar el tema —en la mesura que això siga possible— esdevindrà fonamental si volem encarar amb solvència una planificació lingüística adequada al nou context multicultural.

El sumari que desenvoluparem presenta quatre grans apartats. En el primer ens ocuparem de caracteritzar esquemàticament el marc epistemològic d'una proposta d'ordenació de la diversitat lingüística mundial sorgida de la nostra tradició sociolingüística. Ens estem referint a la teoria de la sostenibilitat lingüística, un nou paradigma elaborat per Albert Bastardas, que pren suport en la perspectiva de la complexitat d'Edgar Morin. En aquest primer punt ens proposem abordar una revisió crítica,

això sí, des d'un posicionament global favorable als postulats centrals de la proposta. En segon lloc, avaluarem els grans vèrtexs de la diversitat lingüística en el nucli territorial de la llengua catalana (Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears). L'enfocament diacrònic ens permetrà esbossar les dinàmiques comunicatives impulsades per les grans migracions del tercer quart del segle passat i el perfil demolingüístic de les noves migracions. En tercer lloc, tenint en compte les dades demolingüístiques més recents, ens referirem a la salut del català a Catalunya. La radiografia sociolingüística de la societat catalana ens permetrà caracteritzar el context d'acollida a què s'incorpora la població nouvinguda. I, finalment, ens centrarem en el canvi de rumb de l'acció planificadora que s'ha imposat els darrers anys. Amb una atenció preeminent a les polítiques lingüístiques destinades a la integració de la població immigrada, presentarem algunes experiències planificadores especialment interessants.

2. La teoria de la sostenibilitat lingüística¹

L'establiment d'un marc epistemològic solvent, que permeta avançar sòlidament en la gestió de cada cas particular de diversitat lingüística, és una tasca intel·lectual imprescindible. La sociolingüística catalana, a partir de l'anàlisi de la conflictivitat auspiciada pel contacte de llengües domèstic, ha proporcionat a la sociolingüística general tot un seguit de formulacions reeixides. Per a l'avinentesa que ens ocupa ens ha semblat oportú presentar l'esquelet argumentatiu del plantejament lingüístic sostenible elaborat pel prestigiós sociolingüista català Albert Bastardas.

Segons Albert Bastardas, la gran qüestió de fons és com s'hauria d'organitzar idealment una espècie lingüísticament diversa amb voluntat de convivència fraternal. El món actual es caracteritza per un augment exponencial del contacte entre els grups lingüístics, de manera que l'aïllament comunicatiu tradicional és a les acaballes. Amb la globalització, els grups han eixamplat les integracions polítiques i econòmiques tradicionals. Alhora, les tecnologies de la informació i de la comunicació ofereixen perspectives comunicatives fins fa no res insospitades. D'altra banda, les millores en les possibilitats de desplaçar-se unides als desequilibris econòmics en el

1. La síntesi elaborada en aquest apartat s'ha fet a partir de dos textos d'Albert Bastardas: la ponència plenària llegida al Congrés Mundial sobre Polítiques Lingüístiques, Linguapax (Barcelona, 16 a 20 d'abril de 2002) (Bastardas, 2002), i el treball guanyador *ex aequo* del premi IDEES d'assaig breu de 2004 (Bastardas, 2005).

món propicien uns moviments migratoris cada cop més importants. Les alteracions sociolingüístiques d'aquests nous contactes dibuixen un nou panorama comunicatiu on els grups lingüístics d'acollida han d'ajustar novament els ressorts que els haurien de garantir un nou però bon funcionament.

La sostenibilitat lingüística exigeix canvis simultanis en el pensament i en el pla ètic, en els valors que han de representar-nos la realitat, en definitiva. Quant al pensament:

a) S'han d'evitar els paranys de la simplificació, del pensament dicotòmic, que en l'àmbit lingüístic és una font permanent de prejudicis. La perspectiva de la complexitat parteix de la noció simultània de «complementarietat antagònica», de la necessitat d'unir termes contraris que en la realitat existeixen interdependentment. Estem parlant de la conciliació i l'organització adequada d'allò que semblava irreconciliable i antagònic.

b) El paradigma de la sociolingüística remet a una «ecologització» del pensament. En el cas de les llengües, l'humà i el context van de bracet: s'ha de tenir en compte que la sostenibilitat de les llengües no depèn d'elles mateixes sinó de les vicissituds contextuals i històriques dels seus parlants.

c) S'assumeix d'entrada que hi haurà tensions i disfuncions. I que la dinamicitat de la realitat exigirà revisions i canvis d'estratègia. La sociolingüística i la planificació lingüística no han de perdre de vista, doncs, que actuen sobre una realitat presidida pel desequilibri.

d) La tipologia de situacions és immensa, talment com la metodologia per abordar-les. Ara bé: és fonamental cercar principis generals i universals.

En relació amb els valors:

a) S'ha d'avançar en l'eradicació de la visió jerarquitzadora de la diversitat lingüística. Aquesta actitud aboca irremeiablement a un conflicte amb els col·lectius dominants, que veuen amenaçat el monopoli del capital simbòlic i difonen una ideologia denigratòria de les reclamacions de les minories. La difusió de la insidiosa cantarella sobre l'anacronisme de les llengües petites en un món global n'és una mostra fefaent. I és que el problema no és la diversitat lingüística, sinó la desigualtat de poder dels grups lingüístics.

b) La desitjada intercomprensió lingüística mundial no s'ha de bastir sobre la renúncia dels grups lingüístics a la llengua pròpia. La modernitat i el progrés no necessàriament impliquen sacrificar l'ús dels codis tradicionals. El gran objectiu, insistent, serà organitzar des de la justícia i l'equitat les relacions de coexistència entre grups lingüístics minoritzats i dominants.

La situació que estem vivint en relació amb la diversitat lingüística podríem dir que en certa manera és paradoxal. La gestió d'aquestes noves realitats que depassen la col·lectivitat primària (estats, Unió Europea, ONU, etc.) es resol, en l'àmbit de l'oficialitat, amb seleccions que afavoreixen les llengües estatals o les grans llengües internacionals. El criteri d'eficàcia comunicativa, amb el temps, tendeix a afavorir la concentració dels usos en una llengua —o dues, en el millor dels casos— en cada espai d'una realitat administrativa —i, per tant, comunicativa— polinivellada (autònoma, estatal, internacional). De manera paral·lela, també es constata que la sensibilitat respecte a la diversitat lingüística avança, i altes instàncies internacionals i governamentals es comprometen en una ètica de protecció i de solidaritat respecte dels grups lingüístics políticament subordinats. Arribats en aquest punt, deixeu-nos dir que hom té la sensació d'assistir a una col·lisió entre les actituds i els comportaments de les grans institucions internacionals. Unes actituds que prenen forma de proclames emblemàtiques, de vegades sublimadores de la diversitat lingüística, i uns comportaments comunicatius força restrictius, on el caràcter essencialment instrumental dels codis utilitzats contravé els postulats solidaris que es difonen. De qualsevol manera, els avenços —si és que realment són substancials— s'estan donant amb una lentitud exasperant. Tant que hom tem que pel camí cauran moltes llengües.

La grandesa de la causa de la sostenibilitat lingüística és, segons Bastardas, el seu caràcter d'empresa universal, una comesa planetària que vol incidir en les causes del desequilibri ecolingüístic i no únicament administrar remeis pal·liatius. Segons la nostra opinió, en canvi, el requeriment programàtic d'una atenció mundial concertada de tots els pobles del planeta constitueix, per utòpic, un dels punts febles del plantejament. Confiar la sort de la sostenibilitat lingüística a l'establiment d'un consens global entre els pobles sobre l'organització comunicativa del segle XXI ens sembla una estratègia paralitzadora abocada al fracàs. A parer nostre, el camí s'haurà de fer indefectiblement amb més soledat de la que seria desitjable i amb més conflictivitat de la que seria necessària. No s'ha d'oblidar que les llengües, en tant que eines fonamentals de control social, difícilment es deslliuraran de les dinàmiques conflictives a què els grups en disputa les sotmetran.

En aquest procés dinàmic, el nostre autor ens presenta cinc punts orientadors d'una acció lingüística sostenible:

- a) Frenar els usos abusius de les grans interllengües i estendre la ideologia de la igualtat i la solidaritat lingüístiques.
- b) Dignificar l'autoimatge dels grups lingüístics subordinats.

- c) Controlar l'espai comunicatiu propi i regular autònomament els usos lingüístics públics.
- d) Distribuir les funcions comunicatives, dotant de funcions exclusives i efectives els grups lingüístics en situació de subordinació.
- e) Aconseguir la complicitat de governs, empreses i la societat en general.

La proposta de Bastardas per a la llengua catalana se circumscriu a Catalunya i passaria per la potenciació de la funció de llengua comuna, d'interllengua. El nostre és un cas d'ecosistema territorialment controlat, però amb l'autocontrol limitat d'unes dinàmiques comunicatives mediatitzades per l'ordenació asimètrica del multilingüisme estatal. Així i tot, Bastardas considera que a Catalunya és possible un acord, assumible fins i tot pel marc legal que emana de la Constitució i reforçat per les formulacions lingüístiques del nou Estatut. L'esmentat consens lingüístic prendria suport en una distribució funcional precisa en una societat d'individus poliglots. Així, un procés d'ordenació comunicativa ben pautat hauria de proporcionar una reserva de funcions en els termes següents:

- a) El català hauria de ser la llengua per defecte en les comunicacions oficials i no oficials intergrupals [caldría afegir-hi les relacions interautonòmiques en l'àmbit lingüístic].
- b) El castellà hauria de ser la llengua habitual de les relacions amb l'Administració general de l'Estat i amb els països hispanoparlants.
- c) L'anglès, probablement, hauria de ser la llengua de les relacions internacionals, amb la Comunitat Europea i amb el món no hispanòfon.
- d) La resta de llengües tindrien un espai funcional de caràcter intragrupal.

Si més no en la formulació teòrica, la proposta de fer del català la llengua de cohesió social és molt atractiva. El català es convertiria en la llengua que afavoriria la integració social dels nouvinguts, la llengua que hauria d'esdevenir habitual en les relacions quotidianes entre els diversos grups lingüístics. Com veurem més endavant, aquesta és la idea força del discurs lingüístic oficial a Catalunya. I si el resultat d'una intervenció planificada amb aquest horitzó fos reeixit, la resposta a l'interrogant que titula aquest article seria afirmativa. A la pràctica, però, la comesa no és tan senzilla. Un dels punts clau és el que fa referència als usos interpersonals col·loquials, vinculats a la privacitat, situats fora de la formalitat comunicativa i, per tant, eximits de la possible intervenció reguladora institucional. Una altra qüestió a debatre és la viabilitat de l'assignació funcional prevista per al castellà: funcions formals de caràcter internacional i funcions informals de caràcter intragrupal. És aquesta la realitat

lingüística actual? El consens s'ha de donar per descomptat? Quines són les pautes comunicatives, les normes d'interacció, més consolidades actualment? Quins són, en definitiva, els patrons de comportament lingüístic amb què es troben els nous? En els capítols que segueixen mirarem d'aportar arguments per a la interpretació d'una situació sociolingüística de gran complexitat.

3. Els territoris de parla catalana: un ecosistema comunicatiu complex

L'especificitat sociohistòrica dels diferents territoris de l'espai catalanòfon atorga un plus de complexitat a la caracterització de les dinàmiques comunicatives que hi s'enyoregen. Des d'una perspectiva jurídica, la llengua catalana es manifesta en un conjunt de representacions que van de l'oficialitat única andorrana a la nul·la consideració legal a l'Aragó catalanòfon i a la Catalunya Nord francesa. Al bell mig d'aquestes situacions extremes, a Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears gaudeix d'un règim de doble oficialitat, mentre que a la ciutat sarda de l'Alguer, de la mà de la llei regional de promoció i valoració de la cultura i la llengua de Sardenya (1 de gener de 1998), ha vist incrementat el seu estatus jurídic. Paral·lelament, l'oficialitat exclusiva del francès a la Catalunya Nord, l'italià a l'Alguer i la cooficialitat del castellà a les tres autonomies esmentades de l'Estat espanyol patrocinen un contacte de llengües amb els grups lingüístics històrics en la formalitat comunicativa. Finalment, des d'una perspectiva cultural, la presència de la llengua anglesa va fent-se un lloc cada cop més vistent a la vora de les llengües oficials dels *curricula* acadèmics.

En aquest apartat ens entretindrem a analitzar de manera sumària el nucli territorial i demogràfic de la llengua, això és, les tres grans circumscripcions administratives de l'Estat espanyol. Començarem dirigint la mirada al segle XX i caracteritzarem un primer període de migracions, que va alterar sensiblement l'existència plàcida del grup etnolingüístic catalanòfon. Tot seguit, mirarem de radiografiar el mosaic lingüístic que les noves migracions estant configurant de manera especialment intensa des de l'adveniment del nou mil·lenni.

El moviment migratori ha estat la base del creixement demogràfic en els territoris esmentats durant els tres primers quarts del segle XX. El període comprès entre els anys 1950 i 1971 ha estat el més intens: només a Catalunya el saldo demogràfic s'ha estimat en un milió i mig de persones. Paral·lelament, l'arribada d'una població jove amb una taxa de fecunditat alta, va propiciar un creixement natural elevat. L'alteració demogràfica era un fet, i les repercussions lingüístiques no es farien esperar. Efectivament, l'allau de

nouvinguts al·lòctons tindrà com a conseqüència negativa per a la llengua la modificació del procés tradicional de reproducció cultural. Així, el mestissatge i la interacció comunicativa cada cop més castellanitzant definiran unes noves classes populars que ja no podran ser el garant de la continuïtat cultural. En un sentit contrari, el projecte etnocida del dictador va actuar d'aglutinador —si més no momentàniament— d'un sentiment cohesionador al voltant d'una èteria reivindicació nacional.

El gruix d'aquesta població que s'instal·lava massivament en territori catalanòfon provenia del mateix Estat espanyol i portava a l'equipatge, majoritàriament, una llengua que en aquells temps de dictadura monopolitzava l'oficialitat. Una llengua que era apresada, també massivament, pel grup lingüístic autòcton en una escola on esdevenia l'únic codi que hi tenia cabuda. La llengua catalana, sense possibilitats de ser apresada en el sistema educatiu, exclosa de les comunicacions institucionalitzades i amb una presència molt feble en la col·loquialitat, no oferia contextos interpel·lants solvents que garantissin una exposició important a la població acabada d'arribar. D'altra banda, la representació de la llengua que s'estava consolidant mostrava una matriu valorativa força deficitària. D'aquesta manera, el predomini social de la llengua castellana prendria suport en una clara asimetria de competències entre els grups lingüístics en contacte: mentre que el grup catalanoparlant presentava un grau de bilingüïtzació efectiva força elevat, el castellanoparlant, si bé no podem dir que romanía impermeable a la llengua catalana, sí que es pot afirmar que mostrava un grau de resistència important a incorporar-la en el seu repertori. Sens dubte, la norma social predominant d'adaptació al castellà en les converses intergrupals invisibilitzava la presència de la llengua catalana en el seu territori històric. Una norma de subordinació que sintetitzava tots els vèrtexs de minorització que malmetien l'ús social de la llengua i l'arraconaven a un espai de privacitat intragrupal. Alhora, l'alfabetització massiva i la potenciació de la comunicació audiovisual definiran un context molt propici a l'homogeneïtzació cultural impulsada. Vist en perspectiva, sobta constatar el fet que en unes circumstàncies ecolingüístiques tan adverses la llengua catalana, amb graus diversos de vitalitat territorial, arribés al període democràtic en condicions de plantejar processos de normalització lingüística que la rescabassen de la usurpació de funcions de què havia estat objecte.

La sortida de la llarga nit imposada per la dictadura franquista va permetre albirar nous horitzons de normalitat per a les llengües proscrietes de l'Estat espanyol. En el cas de la llengua catalana, l'ordenació territorial autonòmica pactada durant la transició democràtica va tenir com a conseqüència l'activació de tres processos (presament) normalitzadors: el català, el balear i el valencià —l'Aragó catalanòfon

n'ha restat al marge. Això no obstant, en alguns casos i en determinats moments, la grandiloqüència de determinats plantejaments ha amagat unes pràctiques que han anat des de la indolència fins a l'hostilitat.²

En una primera fase, els processos normalitzadors esmentats eren presentats com un acte de justícia que ens havia de rescabalar de la política lingüística de la dictadura. A partir de la dècada dels noranta les divergències, tant de procediments com d'objectius, s'accentuaren notablement. Així, mentre que a Catalunya els esforços normalitzadors perseguien la prioritat del català en els àmbits públics, a les Illes i sobretot al País Valencià s'ha anat rutinitzant una no-intervenció que ha consolidat la virtualitat d'una planificació funcional efectiva. D'ençà del començament del període democràtic, a les Illes només hi ha hagut una legislatura (1999-2003) en què el poder autonòmic, en mans de l'anomenat «pacte de progrés», ha adquirit un veritable compromís en la promoció de la llengua catalana. Al País Valencià el repartiment temporal del poder ha propiciat una fase d'*infraplanificació* (1983-1995), governant l'esquerra, seguida d'una altra de *contraplanificació* (1995-2006), amb les elits conservadores comandant la Generalitat.

La realitat social canviant i la recepció de nous valors ideològics són a la base de la multiplicitat de discursos legitimadors de la política lingüística catalana. Si ens centrem en el cas de Catalunya, el discurs identitari inicial va deixar pas al discurs de la integració. Aquest, fonamentat en la promoció del coneixement i l'adquisició del català, durant la dècada dels noranta va ser substituït pel discurs de la promoció de l'ús. Un ús potenciat en el marc d'una hipòtesi segons la qual la millora dels usos institucionals formals (Administració, ensenyament, mitjans de comunicació, món socioeconòmic i de l'oci, etc.) retroalimentaria els usos vinculats a la privacitat individual. La darrera etapa nuclearitzarà l'atenció cap els usos col·loquials. Aquest nou discurs, amb la nova realitat multilingüe emergent a l'horitzó, assumeix la preemtorietat de fer del català la llengua franca, el codi de relació intergrupals. Un nou repte que no hauria de perdre de vista que les velles aspiracions de les etapes anteriors encara no han estat superades. Així, la bilingüització efectiva, sense asimetria de competències entre els dos grans grups lingüístics, i la correcció dels importants déficits en alguns contextos de comunicació pública han de continuar sent objectius ineludibles.

Les anomenades *noves migracions* configuren una realitat demolingüística encara poc estudiada. Les xifres estimatives a l'abast ens mostren un calidoscopi de grups

2. Una anàlisi més detallada de les polítiques i planificacions lingüístiques que s'han aplicat en l'àmbit territorial de la llengua catalana es pot trobar a PRADILLA (2006).

lingüístics que amenaça de desequilibrar la precària situació comunicativa de la llengua catalana en el seu propi territori històric. L'increment de població, sobretot el darrer lustre, ha estat notabilíssim (vegeu la taula 1) i respon a motivacions diferents segons els territoris. Demogràficament, la dècada 1995-2005 ha propiciat un augment de quasi el 21 % de la població de dret. La població de fet, si tenim en compte l'existència d'una bossa —important, segons alguns especialistes— d'immigrants «sense papers» o de jubilats residents que no figuren als censos, encara és més gran. En una època en què la natalitat s'ha estabilitzat, l'increment esmentat s'ha d'atribuir a l'arribada massiva de nous ciutadans.

Hom podria parlar genèricament de dos grans causes de mobilitat: la laboral i la residencial. La mobilitat turística, tot i l'impacte ecolingüístic que provoca en una societat terciaritzada com la nostra, la deixarem al marge. D'altra banda, el model econòmic prevalent en cada territori donarà especificitat a les magnituds dels grups lingüístics de procedència (vegeu la taula 2). Així, a Catalunya destaca la immigració laboral de baixa qualificació procedent de Llatinoamèrica i Àfrica. En canvi, al País Valencià el predomini correspon a la immigració residencial —sobretot de la Gran Bretanya—, a la vora d'una immigració laboral romana en fase d'expansió. A les Illes Balears s'hi observen tres grups prou equilibrats: el residencial, el laboral de procedència llatinoamericana i africana i el laboral de l'est europeu; en l'àmbit laboral la novetat seria la presència de personal d'alta qualificació.

L'esmentada alteració demogràfica ha propiciat un augment espectacular de la diversitat lingüística en els territoris de parla catalana. Quantificar el nombre de llengües que s'hi han instal·lat, deixant de banda els problemes teòrics sobre la mateixa conceptualització de l'objecte d'estudi que es pretén catalogar, és una tasca complicada. El Grup d'Estudi de Llengües Amenaçades (Universitat de Barcelona), situant l'horitzó en la presència a Catalunya d'unes tres-centes llengües, ja n'ha inventariat més de dues-centes. El catàleg editat a propòsit de l'exposició «Les llengües a Catalunya» (2005) ens ofereix una presentació detallada d'aquest mosaic lingüístic. El multilingüisme constitueix, doncs, una realitat ben visible en el nostre paisatge quotidià.

En la seua intervenció en aquest mateix cicle de conferències, Isidor Marí insistia en la preemtorietat d'establir d'un consens que garantisca una política intercultural superadora de les desigualtats socioeconòmiques i polítiques dels nous ciutadans. Ara bé, en el marc d'aquest compromís recíproc, la necessària relació intercultural ha d'assegurar la primacia de la llengua catalana en el seu propi espai històric. Altrament, una opció generalitzada per la llengua del grup lingüístic castellanòfon incre-

TAULA 1
Evolució de la població de dret als Països Catalans

	1986	1995	2006
Catalunya	5.978.638	6.226.869	7.083.618
País Valencià	3.732.682	4.028.774	4.772.403
Balears	680.933	787.984	986.333
Països Catalans	10.392.352	11.043.627	12.842.354

Font: Institut Nacional d'Estadística.

TAULA 2
Llocs d'origen de la població immigrant*

	Catalunya	País Valencià	Balears	Total
Marroc	181	50	15	246
Equador	81	51	9	141
Regne Unit	16	105	17	138
Alemanya	18	36	26	80
Perú	27	3	1,2	31,2
Romania	49	72	4	125
Argentina	34	19	9	62
Bolívia	34	16	3	53
Colòmbia	39	38	6	83
Bulgària	8	21	3	32
Ucraïna	11	13	0,7	24,7

* Milers de persones.

Font: Institut Nacional d'Estadística.

mentaria el diferencial demolingüístic i en dificultaria enormement la funcionalitat comunicativa. Aquest és el repte que ha d'ocupar amb la màxima diligència tant l'Administració com la societat civil.

4. Cap a una avaluació territorialitzada. Catalunya

4.1. *L'estat sociolingüístic rebut*

Tal com s'ha dit, l'especificitat sociohistòrica de cadascun dels territoris de parla catalana exigeix una anàlisi particular i una política lingüística que la interprete correctament. En aquest sentit, el cas de Catalunya ens permetrà avaluar el capteniment comunicatiu d'un ecosistema on des de l'adveniment de la democràcia s'han aplicat unes polítiques lingüístiques favorables a la recuperació efectiva de la llengua històrica i territorial. Hom podria afirmar sense risc d'equivocar-se que som davant de la zona que ha protagonitzat una aposta normalitzadora més convençuda. Ni tan sols la mateixa Andorra, des de l'oficialitat exclusiva de la llengua catalana, pot exhibir un comportament institucional tan favorable a la superació del procés històric de minorització lingüística.

Una altra cosa, però, són els resultats que ha obtingut la política lingüística institucional.

Com a realitat dinàmica que és, el procés de normalització lingüística necessita avaluar periòdicament l'estat sociolingüístic de l'ecosistema sobre el qual s'està intervenint. Amb aquesta finalitat, hom disposa de tècniques quantitatives i qualitatives. La nostra tradició compta amb importants enquestes demolingüístiques que ens permeten apuntar, malgrat alguns dèficits metodològics de vegades gens trivials, les principals tendències diacròniques sobre el coneixement i l'ús de la llengua catalana. Una altra cosa és la situació deficitària que presenta la investigació qualitativa, tan important com resulta per a la caracterització de microprocessos comunicatius de gran complexitat i, com veurem, d'importància vital. Per a l'avinentesa que ens ocupa recorrerem a les dades de l'*Estadística sobre els usos lingüístics a Catalunya 2003* (EULC 2003). Es tracta de la recerca de més envergadura de què disposem i ens ofereix una aproximació a la realitat sociolingüística de Catalunya amb importants novetats metodològiques. Probablement l'atenció preferent sobre els usos lingüístics interpersonals és la singularitat més cridanera. D'aquesta manera, des de la consideració que el futur de la llengua es debat en la comunicació espontània, l'atenció per la col·loquia-

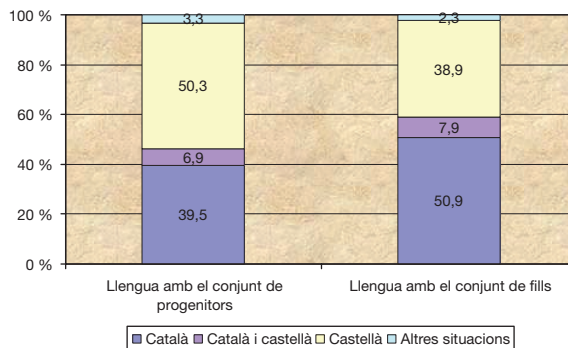
litat comunicativa implica un canvi de paradigma en l'anàlisi dels comportaments lingüístics. Amb aquesta caracterització sintètica, voldríem deixar constància de l'«estat sociolingüístic rebut» en uns moments en què la multicultural és una realitat del nostre paisatge habitual. Presentarem, doncs, la radiografia d'un ecosistema comunicatiu, on l'impacte demolingüístic de les noves migracions a què hem alludit en la secció anterior no s'ha reflectit en les dades de la recerca que ens servirà de referència.³

A parer nostre, les dades de l'EULC 2003 ens aporten tres consideracions especialment positives per a la llengua catalana: 1) la transmissió lingüística intergeneracional del català és positiva; 2) el català ha demostrat tenir una capacitat d'atracció considerable: s'ha produït un augment sostingut d'individus catalanòfons i bilingües identitaris provinents del grup d'individus de llengua inicial castellana, i 3) el coneixement del català mostra una evolució molt favorable. Vegem-ho amb una mica més de detall.

a) L'estudi de la transmissió lingüística intergeneracional és el resultat del contrast entre les dades referents a la llengua parlada amb els pares i amb els fills. El diferencial favorable al català és d'un 11,4 %. Així, un 39,5 % declara parlar català amb els seus pares, mentre que un 50,9 % el parla amb els seus fills. Quant a l'ús del castellà, els percentatges s'inverteixen (vegeu el gràfic 1).

GRÀFIC 1

*Llengua amb el conjunt dels progenitors i amb el conjunt dels fills.
Catalunya, 2003. Percentatges (població de quinze anys i més)*

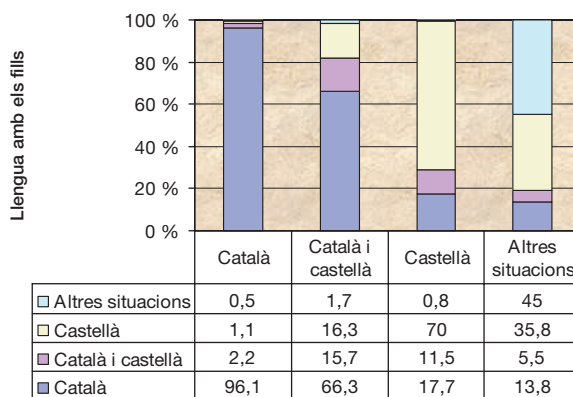
3. El fet que a l'EULC 2003 la població nada a l'estranger s'hi trobe infrarepresentada ens permetrà convertir un dèficit metodològic especialment important en una virtut a destacar per al propòsit d'aquest article.

b) Arribats en aquest punt, és interessant destacar que un 17 % dels qui empenen el castellà amb els seus progenitors, parlen català als seus fills. D'altra banda, es constata que els fills de les famílies mixtes afavoreixen la transmissió del català en un 66,3%. Els originaris de famílies catalanoparlants, com era de preveure, mantenen el català molt majoritàriament (96,1 %) (vegeu el gràfic 2).

GRÀFIC 2

Llengua amb el conjunt dels fills segons la llengua emprada amb el conjunt dels progenitors.

Catalunya, 2003. Percentatges (població de quinze anys i més)

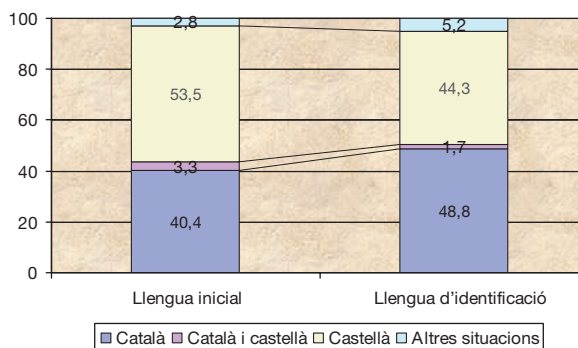

Llengua amb els progenitors

GRÀFIC 3

Llengua inicial i llengua d'identificació.

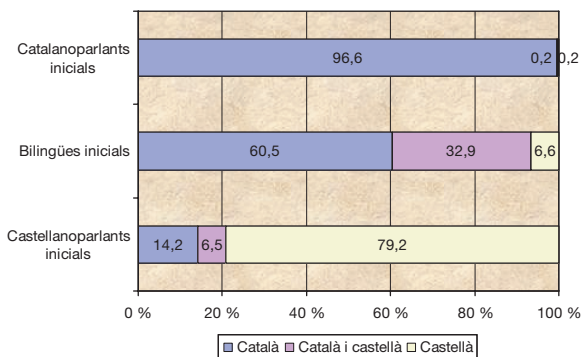
Catalunya, 2003. Percentatges

c) S'ha detectat una dissonància entre la llengua inicial i la llengua d'identificació favorable a la llengua catalana. Així, si bé hi ha un 53,5 % de castellanoparlants inicials enfront d'un 40,4 % de catalanoparlants, quant a la llengua d'identificació els resultats és capgiren i trobem un 48,8 % de catalanòfons enfront d'un 44,3 % de castellanòfons (vegeu el gràfic 3).

d) El fet que un 20,7 % de castellanoparlants inicials haja passat al grup de catalanòfons o de bilingües identitaris és una magnífica notícia per a la llengua catalana. Els bilingües inicials també mostren un comportament favorable al català, ja que un 60,5 % s'hi identifiquen exclusivament i un 32,9 % de manera compartida amb el castellà (vegeu el gràfic 4).

GRÀFIC 4
Llengua d'identificació dels catalanoparlants,
castellanoparlants i bilingües inicials.
Catalunya, 2003. Percentatges

e) S'ha constatat que la llengua d'identificació està fortament correlacionada amb l'ús efectiu de la llengua. En aquest sentit, convé destacar que el grup d'individus catalanòfons procedent del grup de castellanoparlants inicials mostra un ús notable tot i que inferior al dels homolingües⁴ catalanoparlants (vegeu el gràfic 5).

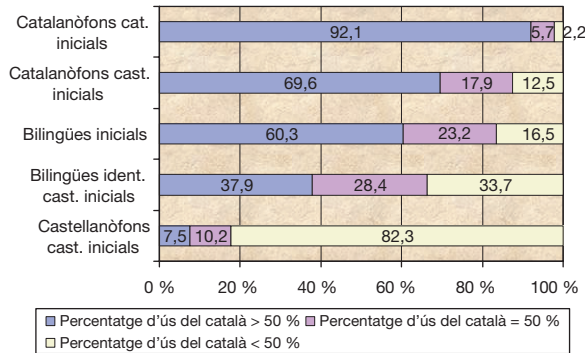
f) El coneixement de la llengua catalana tendeix cap a la universalització en les capacitats d'entendre (97,4 %), saber parlar (84,7 %) i saber llegir (90,5 %). L'habilitat

4. La categoria d'*homolingüe* fa referència als individus que comparteixen llengua inicial i llengua d'identificació.

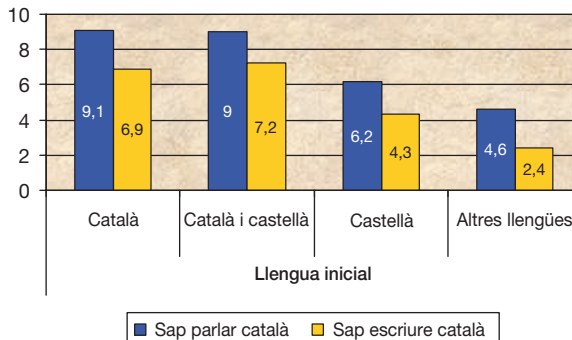
escriptora té encara un important recorregut (62,3 %). La competència lingüística està fortament correlacionada amb l'aprenentatge de la llengua a la llar. Així, els resultats obtinguts pel grup de catalanoparlants o de bilingües inicials són sensiblement superiors als del grup de castellanoparlants (vegeu el gràfic 6).

g) Una altra variable a tenir en compte quant al coneixement del català és l'edat. Hom podria destacar, d'una banda, el fet que el coneixement declarat augmenta a

GRÀFIC 5
Llengua inicial i llengua d'identificació per grups d'ús del català.
Catalunya, 2003. Percentatges

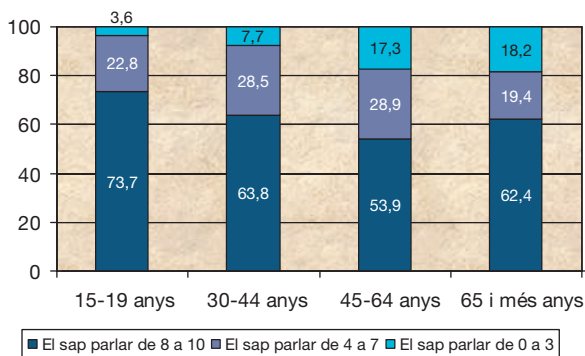

GRÀFIC 6
Coneixement de català escalar (mesurat de 0 a 10) segons la llengua inicial.
Catalunya, 2003. Mitjanes

mesura que disminueix l'edat (vegeu el gràfic 7), i, de l'altra, la compactació a l'alça de les diferents habilitats que presenta la generació més jove.

GRÀFIC 7
Competència activa de català oral segons l'edat.
Catalunya, 2003. Percentatges

Abordats sumàriament els aspectes positius que es desprenen de les dades de l'EULC 2003, en les línies que segueixen posarem damunt de la taula alguns resultats preocupants. En destacarem un parell: 1) l'avenç experimentat en l'àmbit de les competències lingüístiques no ha tingut els efectes esperats en l'ús de la llengua; 2) el comportament lingüístic de les generacions més joves ha encès els llums d'alarma. Vegem-ho.

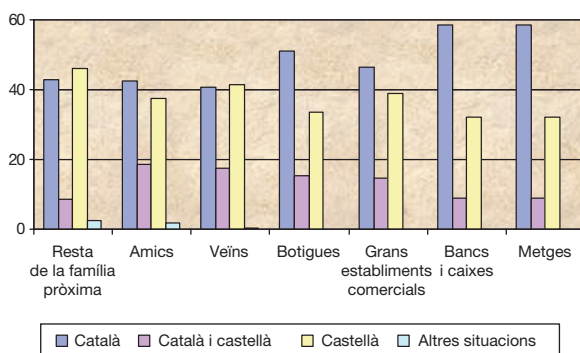
a) El contrast entre els resultats referents a l'habilitat de la parla en termes dicotòmics⁵ (84,7 %) i l'ús observat de la llengua catalana en la mateixa enquesta (61 %) mostra un decalatge important. La coincidència d'aquest darrer percentatge amb el dels qui han declarat un nivell d'oralitat alt (entre 8 i 10 punts) correlaciona l'ús efectiu amb el domini superior de l'habilitat d'expressió oral. Aquesta constatació corrobora la importància que té per al procés de normalització lingüística la correcció de la asimetria de competències detectada entre els dos grans grups lingüístics del territori.

b) Si fem un còmput global dels diferents usos enquestats, el català (52 %) supera lleugerament el castellà (46 %). L'anàlisi dels diferents contextos d'interacció fora

5. Les possibilitats de resposta només són *sí* o *no*.

de la llar mostra uns matisos que faríem bé de no perdre de vista. De manera genèrica, s'observa que els àmbits, públics o privats, amb graus diversos d'intervenció favorable al català, són percebuts com a més acollidors per a l'ús d'aquesta llengua. Contràriament, en els usos interpersonals més col·loquials la norma d'adaptació al castellà que impera en bona part dels individus catalanòfons té una incidència negativa en els resultats (vegeu el gràfic 8).

GRÀFIC 8
Usos lingüístics interpersonals fora de la llar.
Catalunya, 2003. Percentatges

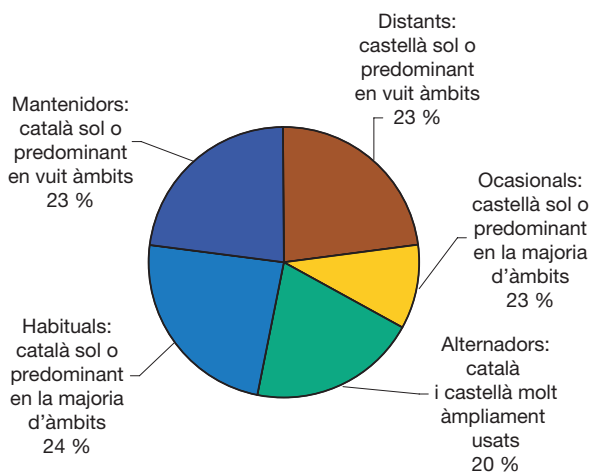

c) L'equilibri que mostren els percentatges en l'àmbit dels usos es veu reflectit en la tipologia d'usuaris que presenta el gràfic 9. Aquests perfils sociolingüístics aporten llum sobre el comportament comunicatiu dels membres de la comunitat. Els percentatges que acumulen els *distants* i els *ocasionals*, individus que fan un ús nul o molt escàs de la llengua catalana, juntament amb l'ús esbiaixat cap al castellà dels *alternadors* configuren un grup molt important d'exclusivitat o preferència per l'ús de la llengua castellana.

La societat catalana ha entrat en ple segle XXI amb una pugna comunicativa entre els dos grans grups etnolingüístics que definirien les migracions del tercer quart del segle passat. Les dades són força clares pel que fa a la vinculació del coneixement i l'ús de la llengua catalana a l'origen de la població. Amb una dinàmica matisada per les dades apuntades, la població immigrant, fonamentalment hispanòfona, no ha protagonitzat globalment un procés d'integració lingüística que propicie l'establiment d'un hàbitat favorable a la comunicació preeminent en la llengua històrica i territorial.

GRÀFIC 9

*Tipus d'usuaris del català.
Catalunya, 2003. Percentatges*

4.2. Política lingüística i immigració

Les dades esbossades en l'apartat anterior donen compte d'una situació sociolingüística d'una certa feblesa per a la llengua catalana. És obvi, doncs, que la gestió institucional dels comportaments lingüístics no ha assolit els objectius desitjats. Per tant, una primera qüestió a destacar és que la política lingüística del nou mil·lenni, amb una nova realitat multicultural plenament instal·lada a Catalunya, no ha de perdre de vista que s'haurà d'aplicar en un context intern de crisi dels usos de la llengua catalana. A parer nostre, la precarietat demolingüística descrita esdevé el veritable problema que llastra l'atracció massiva dels nouvinguts cap a la llengua catalana. Dit d'una altra manera, ens fa la sensació que el projecte de fer del català la llengua de cohesió social d'aquesta nova realitat multilingüe perd força quan hom constata que aquest valor no s'ha aconseguit consolidar, tot i els esforços ingents que s'hi han destinat, en el gairebé quart de segle d'intervenció planificada sobre la llengua.

Malgrat tot, som del parer que la nova direccionalitat que ha pres la política lingüística és l'adequada. La identificació de la precarietat dels usos interpersonals col·loquials i l'aposta programàtica per millorar-los ha de ser l'objectiu nuclear dels

plantejaments institucionals.⁶ Només així tindrà sentit proposar la llengua catalana com a llengua franca, com a llengua de comunicació intergrupala. En aquest sentit, la campanya «Dóna corda al català» visualitza de manera sintètica l'orientació estratègica institucional. Es tracta d'una campanya àgil i fresca, moderna, que vincula l'ús de la llengua als avantatges que se'n deriven; que potencia els valors cívics i d'integració al país; vol incidir en la representació del català com una llengua transgressora i lúdica, allunyada de la imatge institucionalitzada i encarcarada que s'ha anat formant entre la joventut; d'altra banda, des del moment que posa a disposició pública el debat sobre els usos pretén conscienciar els catalanoparlants de la importància cabdal que té el seu comportament lingüístic. L'acurat llançament publicitari als mitjans de comunicació de la boca saltadora, la Queta, a ritme de rap i amb accent de persona que està aprenent la llengua, ha aconseguit el millor impacte mediàtic de les campanyes de foment de l'ús de la llengua realitzades fins ara.

La integració lingüística de l'important contingent de població immigrant es rebel·la, doncs, com un repte indefugible. Un objectiu, però, que només esdevé un dels vèrtexs d'una incorporació a la societat d'acollida que també ha de ser reeixida des dels punts de vista social i laboral. De fet, les polítiques d'igualtat i d'acomodació de la ciutadania, la nova i l'autòctona, haurien de constituir-se en veritables polítiques lingüístiques. Només un plantejament integral pot abordar la difícil comesa de cohesionar una societat culturalment i socialment diversa. Amb aquest horitzó, el Govern de la Generalitat acumula una important tradició de polítiques d'immigració. Un precedent important el constitueix la creació, el 1992, de la Comissió Interdepartamental per al Seguiment i la Coordinació de les Actuacions en Matèria d'Immigració. Aquest òrgan va ser l'encarregat d'elaborar el I Pla Interdepartamental d'Immigració (1993-2000). La creació de la Secretaria per a la Immigració, l'agost de 2000, va suposar un nou pas endavant que va tenir com a conseqüència immediata l'elaboració del II Pla Interdepartamental d'Immigració (2000-2004). El marc polític d'actuació actual s'aixopluga en el Pla de Ciutadania i Immigració 2005-2008.⁷ La seua formulació s'articula al voltant de dotze punts, dels quals, per a l'avinentesa que ens ocupa, en destacarem un parell: el 4, que fa referència al desenvolupament de polítiques educatives interculturals per a la cohesió social, i el 6, que planteja l'impuls del coneixement i l'ús del català. Tots dos punts coincideixen a presentar el sistema educa-

6. Una exposició detallada de les accions institucionals fetes durant l'any 2005 es pot consultar a <http://www6.gencat.net/llengcat/informe/index.htm>.

7. Es pot consultar a <http://www.gencat.net/benestar/immigraci/pdf/pla.pdf>.

tiu com un espai d'ús de la llengua catalana, la qual ha d'assumir el rol d'element comú d'identitat i de cohesió.

Actualment, la política lingüística destinada a afavorir l'arrelament lingüístic en català de la població immigrada presenta un esquema de transversalitat departamental, amb diversos fronts d'actuació. Al paper de l'escola, per la seua centralitat, hi dedicarem un comentari més extens. Però també voldríem destacar un parell d'experiències de gran interès: una d'institucional en l'àmbit municipal i una altra de cívica, el programa «Voluntaris per la llengua». La primera ha impulsat entre el setembre de 2004 i desembre de 2005 plans d'acollida lingüística a set poblacions de perfil divers (Badalona, Banyoles, Lleida, Manlleu, Reus, Ulldecona i Vic). Es tracta de programes pilot per a l'impuls del coneixement i l'ús de la llengua catalana en un marc de coordinació del conjunt d'organismes i entitats que participen en l'acolliment de les persones nouvingudes. Els resultats d'aquests plans pilot han de proporcionar unes bases sòlides per a l'extensió progressiva de l'experiència a d'altres localitats. D'altra banda, el programa «Voluntaris per la llengua» s'ha erigit com una de les experiències més reeixides d'acolliment lingüístic, fins al punt que ha rebut un reconeixement explícit de la Comissió Europea com una de les millors experiències pedagògiques d'aprenentatge de la Unió Europea. Impulsat des de diversos departaments de la Generalitat, en aquest programa hi col·laboren més de dues-centes entitats de la societat civil. El programa depassa amb escreix l'objectiu primigeni de proporcionar espais d'ús de la llengua que millorin l'expressió oral dels nouvinguts. L'experiència també propicia l'establiment de lligams emocionals amb els autòctons, els quals veuen reforçat el seu paper protagonista en la imprescindible visualització de la presència social de la llengua catalana. Entre el juliol de 2003 i el desembre de 2005 la xifra de parelles lingüístiques que hi han participat s'aproxima a les deu mil. Es tracta, sens dubte, d'una experiència que mereix ser objecte de continuïtat i potenciació.

Tal com hem dit anteriorment, la consideració de l'escola com l'espai social per excel·lència farà que li dediquem una atenció més matisada. No es pot perdre de vista que el sistema educatiu sol ser l'agent principal a l'hora de configurar la societat imaginada. I el model lingüístic esdevé la pedra angular del projecte comunicatiu que s'hi vol incardinar. En aquest sentit, el model escolar de Catalunya, emparat per la Llei de normalització lingüística de 1983 i consolidat per l'encara vigent Llei de política lingüística de 1998, atorga a la llengua catalana la consideració de vehicle normal de l'activitat acadèmica i es planteja com a objectiu final el domini de les dues llengües oficials. A més, amb la intenció d'evitar la creació de comunitats lingüístiques diferenciades, escolaritza l'alumnat conjuntament, això és, amb independència

de la seua llengua inicial. I una darrera qüestió a destacar: l'esmentat model, si bé prescriu l'ús normal del català en l'àmbit institucional, resta al marge del comportament lingüístic interpersonal vinculat a la privacitat.

Com s'ha vist en l'apartat anterior, l'escola ha tingut un paper primordial en l'augment de la competència lingüística en llengua catalana dels segments de població jove, tanmateix la seua incidència en la millora dels usos col·loquials d'aquesta llengua no ha estat la previsible. Així, en una avaluació de conjunt hom podria concloure que «(a) els nivells de coneixement de castellà són més homogenis que els de català, els quals presenten força més dispersió, perquè hi ha molts alumnes que en saben molt, però també molts que en saben poc, especialment els que resideixen en localitats i barris amb presència escassa de catalanoparlants inicials. I (b) el nivell de castellà parlat pels catalanoparlants és substancialment superior al nivell de català parlat dels castellanoparlants inicials.» (Vila, 2006, p. 112) Aquesta asimetria de competències és una de les claus interpretatives més sòlides a l'hora d'explicar la feblesa dels usos en català associada als castellanoparlants inicials. Un factor que, unit a la vigència, també al sistema educatiu, de la norma de convergència al castellà en les converses intergrupals de la privacitat, fa que el castellà tinga una presència majoritària fora de l'aula. El document de la comissió sobre coneixement i ús de la llengua del Consell Assessor de la Llengua a l'Escola conclou que «En aquestes condicions, és perfectament comprensible que els infants de primera llengua no catalana, sobretot en contextos socials on aquesta té una presència social escassa, fossilitzin els seus coneixements de català i no desenvolupin les habilitats comunicatives i la diversitat de registres imprescindibles per a la comunicació interpersonal d'un adolescent o un jove. La combinació de factors socials extraescolars i de pràctiques educatives inadequades [preeminència de l'ensenyament de la llengua escrita i la desatenció del domini de les habilitats orals a l'ensenyament secundari i part del primari] fa que un percentatge molt significatiu d'infants de primera llengua altra que el català no arribin a assolir un nivell suficient de *confiança lingüística*, és a dir, de seguretat psicològica basada en les pròpies capacitats expressives en la llengua pròpia del país. Per a aquest alumnat, l'escola només «et dóna la base», et proporciona les eines elementals, però no et permet col·loquialitzar un idioma que, d'altra banda, l'entorn no força a utilitzar. En aquestes condicions en què es conjuminen un entorn poc estimulante, una competència insuficient i una manca de confiança en les capacitats pròpies, no és estrany que segments significatius de l'alumnat abandonin progressivament l'ús actiu del català, de vegades amagant el que són simples insuficiències rere discursos d'aparença ideològica.» (Vila, 2006, p. 113.)

No cal dir que aquesta diagnosi exigeix una intervenció decisiva en l'àmbit educatiu. La projecció de futur que tenen els comportaments lingüístics de l'alumnat bé que s'ho val. És peremptori identificar correctament les causes d'aquesta relació poc compromesa entre una part significativa de la població juvenil i la llengua catalana: la consolidació de la tendència juvenil a incorporar-se al potent imaginari cultural hispanòfon seria una pèssima notícia per a l'esdevenidor de la llengua catalana.

La presència massiva d'alumnat estranger introdueix una nova dimensió al paper lingüístic del món educatiu. Actualment, a les aules catalanes hi són presents alumnes de més de cent nacionalitats, que s'hi incorporen amb un bagatge lingüístic que no es pot menystenir. Gestionar la complexitat d'una realitat multilingüe d'aquestes dimensions no és una tasca fàcil, i orientar els usos lingüístics cap a l'objectiu de preeminència de la llengua catalana, amb un context sociolingüístic de partida tan deficitari, requereix un compromís institucional i social sense reserves.

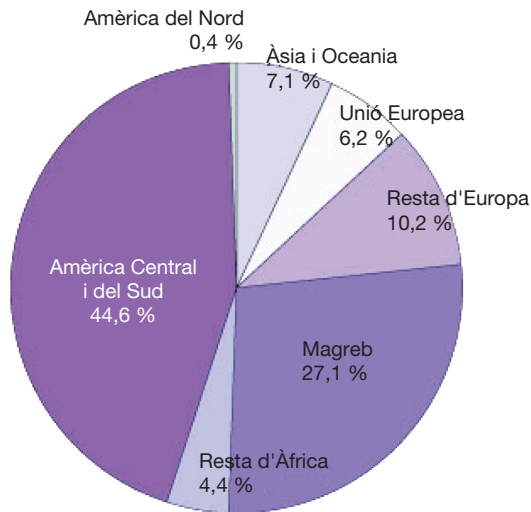
Certament, l'increment d'alumnat de nacionalitat estrangera a les aules catalanes ha estat espectacular. Dels 9.868 alumnes presents el curs 1991-1992, un 0,8 % del total, el curs 2005-2006 s'ha passat a 106.733, un 10,63 %. Les magnituds dels llocs de procedència també han variat. Així, el col·lectiu magrebí, el més nombrós a les acaballes del segle passat, ha cedit protagonisme a la immigració centreamericana i sud-americana (vegeu el gràfic 10).

La dimensió que ha anat prenent la presència d'alumnat al·loglot va motivar que el Departament d'Educació creés un òrgan específic, la Subdirecció General de Llengua i Cohesió Social. L'esmentat organisme s'ha ocupat d'impulsar polítiques educatives d'equitat, interculturals i afavoridores del paper central de la llengua catalana com a eix vertebrador del projecte educatiu. D'altra banda, els plans per a la llengua i la cohesió social que s'han anat reeditant des de 2004 han propiciat una adaptació progressiva dels centres a la nova realitat. El projecte educatiu, el projecte lingüístic, el reglament de règim interior, el pla d'acció tutorial, etc., s'han anat adaptant al nou marc multicultural. S'han creat figures noves, com la de coordinador lingüístic, d'interculturalitat i cohesió social. Els tallers d'adaptació escolar s'han vist reforçats amb la creació de les aules d'acollida. I amb l'entrada en acció del Servei d'Interculturalitat i de Cohesió Social, s'ha posat en marxa una experiència força interessant, els plans educatius d'entorn. Aquests programes constitueixen una estructura de suport al món escolar, en el marc d'un plantejament integral de les necessitats educatives.

L'esforç que s'està esmerçant és ingent i, tanmateix, l'èxit de la comesa no està garantit. Tal com hem dit anteriorment, les febleses estructurals de la nostra realitat

sociolingüística d'acollida no juguen a favor nostre. Ens manca una avaluació rigorosa que objective els avenços o retrocessos d'una gestió comunicativa de l'ecosistema cada cop més complexa. Mentrestant, amb el convenciment que el camí triat és el correcte, ens cal avançar en l'establiment d'un consens prou important al voltant de la idea de fer del català l'instrument comunicatiu de les relacions intergrupals. Guanyar la batalla discursiva en l'àmbit de la legitimació del procés de normalització és, avui més que mai, amb l'ofensiva ideològica neoliberal instal·lada en l'agenda política domèstica, una aposta estratègica de primer ordre.

GRÀFIC 10
Procedència de l'alumnat de nacionalitat estrangera.
Curs 2005-2006

Bibliografia de referència

- BASTARDAS, Albert (1996). *Ecologia de les llengües: Medi, contactes i dinàmica sociolingüística*. Barcelona: Proa.
- (2002). «Política lingüística mundial a l'era de la globalització: diversitat i intercomunicació des de la perspectiva de la «complexitat»». A: *Congrés Mundial sobre Polítiques Lingüístiques, Linguapax* [Barcelona, 16 a 20 d'abril de 2002]. <<http://www.linguapax.org/congres04/pdf/Bastardas.Linguapax.pdf>>.

- BASTARDAS, Albert (2005). *Cap a una sostenibilitat lingüística*. Barcelona: Centre d'Estudis de Temes Contemporanis: Angle.
- JUNYENT, M. Carme; UNAMUNO, Virginia [ed.] (2002). *Mirades al futur*. Barcelona: Edicions Universitaries de Barcelona: Octaedro.
- Les llengües a Catalunya* (2005). Barcelona: Universitat de Barcelona: Octaedro. [Catàleg de l'exposició «Les llengües a Catalunya» (14 d'abril al 15 de maig de 2005)]
- PAYRATÓ, Lluís; VILA, Francesc Xavier [dir.] (2004). *Les llengües a Catalunya*. Barcelona: Fundació Caixa Sabadell.
- PRADILLA, Miquel Àngel (2006). «Poder i societat. Els horitzons múltiples (i canviants) de la normalitat lingüística». *Estudis Romànics*, vol. XXVIII, p. 167-179.
- PRADILLA, Miquel Àngel [coord.] (2004). *Calidoscopi lingüístic: Un debat entorn de les llengües de l'Estat*. Barcelona: Edicions Universitaries de Barcelona: Octaedro.
- SECRETARIA DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA. GENERALITAT DE CATALUNYA (2006). *Informe de política lingüística 2005*. <<http://www6.gencat.net/llengcat/informe/index.htm>>.
- VILA, XAVIER [coord.] (2006). «La potenciació de la llengua entre infants i joves: del coneixement a l'ús». A: *Consell Assessor de la Llengua a l'Escola: Conclusions*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Servei de Difusió i Publicacions, p. 103-143.